

Izvirni znanstveni članek/Article (1.01)

Bogoslovni vestnik/Theological Quarterly 83 (2023) 4, 865—882

Besedilo prejeto/Received:11/2023; sprejeto/Accepted:12/2023

UDK/UDC: 179.7:616-036.8-083

DOI: 10.34291/BV2023/04/Globokar

© 2023 Globokar, CC BY 4.0

Roman Globokar

Razprava o dostojanstveni smrti *A Discussion on Death with Dignity*

Povzetek: Beseda dostojanstvo se v etičnih razpravah o dilemah ob koncu življenja uporablja na različne načine. Tako zagovorniki kot tudi nasprotniki evtanazije svoja stališča pogosto utemeljujejo s sklicevanjem na dostojanstvo človeške osebe. Povzeli bomo zgodovinski razvoj uporabe pojma dostojanstvo in pokazali na njegovo aktualnost v sodobnih razpravah. Menimo, da razlike v njegovi uporabi niso razlog za opustitev pojma dostojanstvo, ampak spodbuda za terminološko razjasnitev. V zadnjih petih letih je Evropo zajel nov val legalizacije pomoči pri samomoru in evtanazije. V prispevku bomo najprej predstavili dogajanje v Avstriji, Nemčiji, Italiji, Španiji in na Portugalskem ter se opredelili do temeljnih postavk slovenskega predloga *Zakona o pomoči pri prostovoljnem končanju življenja*, ki je vložen v parlamentarno obravnavo. Dotaknili se bomo tudi razmerja med pojmom dostojanstvo in avtonomija posameznika. Dostojanstvo osebe se velikokrat utemeljuje na zmožnosti posameznika, da samostojno odloča o sebi, pri tem pa se pozablja na družbeno in odnosno vpetost vsakega avtonomnega odločanja. Zato se nam zdi ustrezno pojmovanje odnosne avtonomije. Zagovarjamo primat intrinzičnega pojmovanja dostojanstva – kot temelj za brezpogojno spoštovanje vsake človeške osebe. V fazi umiranja človek dostojanstva ne izgublja, ampak nas prav spoštovanje njegovega dostojanstva zavezuje, da upoštevamo njegovo avtonomijo, da prisluhnemo njegovih željam glede oblik in načina zdravljenja – in da mu v zadnjem obdobju življenja nudimo vsestransko podporo in oskrbo.

Gljučne besede: dostojanstvo, avtonomija, evtanazija, pomoč pri samomoru, paliativna oskrba

Abstract: The word dignity is used in various ways in ethical debates on end-of-life dilemmas. Both proponents and opponents of euthanasia often justify their positions by referring to the dignity of the human person. We will summarise the historical development of the use of the concept of dignity and show its relevance in contemporary debates. We believe that the diversity of usage is not a reason to abandon the notion of dignity, but rather a stimulus for terminological clarification. In the last five years, a new wave of legalisation of assisted suicide and euthanasia has swept Europe. In this article, we will first

outline the developments in Austria, Germany, Italy, Spain, and Portugal, and then comment on the main elements of the Slovenian proposal for a law on assisted voluntary end-of-life, which has been tabled for parliamentary consideration. We will touch upon the relationship between the notions of dignity and autonomy of the individual. The dignity of a person is often based on the individual's ability to make autonomous decisions about himself, forgetting the social and relational embeddedness of any autonomous decision-making. We therefore consider the notion of relational autonomy to be appropriate. We advocate the primacy of an intrinsic notion of dignity, which is the foundation for unconditional respect for every human person. In the dying phase, a person does not lose his or her dignity, but respect for his or her dignity obliges us to respect his or her autonomy, to listen to his or her wishes regarding the forms and methods of treatment, and to provide him or her with comprehensive support and care in the last stages of life.

Keywords: dignity, autonomy, euthanasia, assisted suicide, palliative care

1. Uvod

Beseda dostojanstvo se v etičnih razpravah o dilemah ob koncu življenja uporablja na različne načine.¹ Tako zagovorniki kot tudi nasprotniki evtanazije svoja stališča pogosto utemeljujejo s sklicevanjem na dostojanstvo človeške osebe. Velikokrat se omenjeno dostojanstvo utemeljuje na zmožnosti posameznika, da samostojno odloča o sebi. Ker ima človek pravico, da svobodno in samostojno določa svoje življenje, naj bi imel tudi pravico, da avtonomno odloča o svoji smrti. Zahteve po legalizaciji evtanazije v Sloveniji in drugih evropskih državah se v valovih vedno znova vračajo. Eden od takih valov je nastal v začetku tega desetletja. V razpravi bomo še posebej pozorni na odnos med pojmom dostojanstvo in avtonomija. Zagovorniki evtanazije pogosto govorijo o pravici do ,dostojanstvene smrti' – s tem mislijo na pravico posameznika, da lahko izbere smrt, kadar mu kvaliteta življenja ne bi več omogočala dostojnega človeškega življenja.

2. Zgodovinski pregled pojma dostojanstvo

Če pogledamo v zgodovino samega pojma dostojanstvo (Wildfeuer 2002, 31–67; Leget 2013, 946–949; Hüther 2018, 47–68), ugotovimo, da se je že od prve omembe pri Ciceru (106–43 pr. Kr.) pojem ,*dignitas*' uporabljal tako v smislu družbenega pomena in veljave (dostojanstveniki v družbi, ki jim pripadajo določene posebne pravice, dokler imajo določeno vlogo) kot v smislu notranje (intrinzične) vrednosti človeka – v smislu posebnega mesta človeka v odnosu do drugih živih

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0269 „Religija, etika, edukacija in izzivi sodobne družbe“, ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

bitij zaradi njegove racionalne narave. Družbeno dostojanstvo je nekaj zunanjega (gre za priznanje v družbi) in relativnega (traja, dokler ima nekdo določeno vlogo in moč), medtem ko je notranje dostojanstvo nekaj stabilnega in neizbrisnega. Krščanstvo to neizbrisno dostojanstvo, ki ga človeku pripisuje stoična filozofija, povezuje z naukom, da je človek ustvarjen po Božji podobi – in ima zato znotraj stvarstva posebno mesto.

Novoveška kontinentalna filozofija intrinzično dostojanstvo človeka v glavnem utemeljuje na človekovi avtonomiji oz. na njegovi temeljni sposobnosti za moralno odločanje. Pico della Mirandola (1463–1494) je v svojem delu *Oratio de hominis dignitate* notranje dostojanstvo človeka skušal utemeljiti neodvisno od Boga, in sicer na svobodi človeka. Človek je namreč edino bitje, ki ni vnaprej določeno, zato ima možnost izbire, kar predstavlja temelj njegovega dostojanstva.² Tudi razsvetljenski filozof Immanuel Kant (1724–1804) vidi temelj človekovega dostojanstva v avtonomni moralnosti. Dejstvo, da je človek razumno in moralno bitje, mu daje neodtujljivo dostojanstvo, zato noben človek nikoli ne sme postati sredstvo za doseg katerega koli cilja – človek kot vrednota nima cene, ampak je nosilec dostojanstva. Kant v *Utemeljitvi metafizike nravi* pravi: »To pa, kar je edini pogoj za to, da je nekaj lahko smoter na sebi, nima zgolj relativne vrednosti, se pravi cene, ampak notranjo vrednost, se pravi dostojanstvo. Edini pogoj za to, da je umno bitje lahko smoter na sebi, pa je moralnost; samo z njo je namreč mogoče biti zakonodajni člen v kraljestvu smotrov. Torej sta pravost in človeštvo, kolikor je zanj sposobno, edino, kar ima dostojanstvo.« (2005, 50) Zaradi svoje umne narave lahko torej človek postavlja moralna načela, ki imajo splošno veljavnost, s čimer postaja svoj lastni zakonodajalec – s tem pa tudi svoj lastni cilj. V tem smislu Kant trdi, da je »avtonomija temelj dostojanstva človeške in sleherne umne narave« (51). Notranja vrednost vsake človeške osebe je posebej jasno izražena v drugi formulaciji kategoričnega imperativa: »Deluj tako, da boš človeštvo tako v tvoji osebi kakor v osebi vsakogar drugega vselej uporabljal hkrati kot smoter, nikoli zgolj kot sredstvo.« (45) Jasno je torej, da Kantovo tolmačenje dostojanstva ne dopušča relativizacije pojma, ampak dostojanstvo notranje pripada vsaki človeški osebi, ki nikoli ne sme biti uporabljena zgolj kot sredstvo. Delujoči subjekt tudi sebe ne sme nikoli uporabiti kot sredstvo, kar je Kantov argument proti samomoru (Mieth 2020, 65). Človek v svoji svobodi sebe ne more odvezati od spoštovanja lastnega dostojanstva. Gerhard Marschütz pojasnjuje, da temelj za spoštovanje dostojanstva ni udejanjanje razumske in moralne zmožnost človeka, ampak že dejstvo, da je v posameznem človeku navzoča razumska in moralna zmožnost. »Če bi hoteli človeško dostojanstvo postaviti v odvisnost od ustreznega aktualiziranega razuma ali udejanjene morale, bi bili ljudje glede svojega dostojanstva neenaki.« (2009, 244)

Drugače dostojanstvo opredeljujejo angleški empiristi, ki so bližje družbenemu pojmovanju dostojanstva. Thomas Hobbes je tako menil, da je dostojanstvo »jav-

² Mirandola poziva, naj človek ne sprevača svobodne izbire, ki mu jo je Bog dal za zveličanje, sebi v pogubo, temveč naj zahrepeni po najvišjem in si z vsemi močmi prizadeva, da bi to tudi dosegel: »Zavračajmo to, kar je na zemlji, prezirajmo, kar je na nebu; pustimo vse, kar je od sveta, in poletimo k onstranskemu prestolu, tja čisto v bližino prevzišenega Boga.« (9) (Pevce Rozman 2021, 20)

na vrednost človeka, ki je vrednost, ki jo zanj določa skupna blaginja« (Hobbes 2002). Ne gre torej za absolutno vrednost, ampak »za stvar, ki je odvisna od potrebe in presoje drugega« (2002).

Danes zlasti utilitaristični filozofi, ki nadaljujejo tradicijo empirističnih filozofov, nasprotujejo tradicionalnim etičnim temeljem, ki poudarjajo notranjo vrednost vsake človeške osebe, in si prizadevajo, da bi uveljavili novo etiko, ki temelji na oceni kvalitete življenja. Najbolj znan predstavnik te nove etične smeri je avstralski bioetik Peter Singer, ki zagovarja tezo, da »se vrednost človeškega življenja spreminja« (2004, 225). Po njegovem prepričanju je na področju etike prišel čas za kopernikanski preobrat. Človek naj bi se odrekel utvari, da je znotraj celote naravnega okolja nekaj posebnega. To pa pomeni, da naj dostojanstvo osebe ne bi bilo lastno vsake-mu človeškemu bitju, ampak zgolj tistim bitjem, ki imajo določene kvalitete življenja. Ključna lastnost osebe (torej bitja, ki mu pripada neodtujljiva pravica do življenja) je zavedanje same sebe; poleg tega so pomembna merila za status osebe še razumnost, sposobnost čutenja, sposobnost načrtovanja prihodnosti. V svoji delih večkrat zelo jasno izpostavlja, da je vrednost določenih živali večja od vrednosti novorojenčkov ali prizadetih ljudi. Prepričan je tudi, da bi morale status osebe dobiti živali, ki izpolnjujejo merila o samozavedanju, razumnosti, čutenju in sposobnosti načrtovanja prihodnosti, medtem ko določeni ljudje, kot so novorojenčki, osebe z mentalnimi primanjkljaji, osebe z demenco, statusa osebe nimajo – zato jim brez-pogojna pravica do življenja ne pripada. Ob vprašanju, kako ravnati z devet let staro prizadeto punčko Ashley, Singer leta 2007 v *New York Timesu* razmišlja takole:

»Vedno smo pripravljene priznati dostojanstvo človeškemu bitju – tudi tistim, katerih mentalna starost ne bo nikoli preseгла starosti dojenčka –, ne pripisujemo pa dostojanstva psom ali mačkam, čeprav očitno delujejo na naprednejši mentalni ravni kot človeški dojenčki. Že samo ta primerjava v nekaterih krogih vzbuja ogorčenje. Toda zakaj bi moralo biti dostojanstvo vedno povezano s pripadnostjo vrsti, ne glede na lastnosti posameznika? /.../ Če primerjamo hudo prizadetega človeškega dojenčka in nečloveško žival, na primer psa ali prašiča, pogosto ugotovimo, da ima nečloveški dojenček boljše dejanske in potencialne sposobnosti za razumnost, samozavedanje, komunikacijo in vse drugo, kar lahko štejemo za moralno relevantno.« (2007)

Beseda dostojanstvo pa se danes – poleg družbene vrednosti in intrinzične danosti – razlaga tudi kot *subjektivna* ocena doživljanja lastnega stanja. Leget tako-le opredeljuje tretjo razlago pojma dostojanstvo: »Vsebinska pojma dostojanstvo je povsem subjektivna in jo lahko opišemo kot »karkoli ljudje rečejo, da je«. Nekateri ljudje doživijo izgubo dostojanstva, ko ne morejo več živeti na svojem domu. Drugi ljudje menijo, da izgubljajo dostojanstvo, ko se jim zmanjšujejo kognitivne sposobnosti. Tretja skupina pa čuti, da jim je dostojanstvo odvzeto, ko ugotovijo, da po njihovem mnenju ne morejo več živeti smiselnega življenja.« (2016, 947) To razlago dostojanstva lahko imenujemo *subjektivno* ali *izkustveno* dostojanstvo. V tem primeru ne gre več za iskanje objektivnih meril, ki bi nekemu zagotavljala do-

stojanstvo, ampak predvsem za opis osebnega čutenja in samooceno svojega statusa. Subjektivna ocena stanja in svobodno odločanje o lastnem življenju je gotovo pomembna pridobitev sodobnega etičnega razmišljanja na področju medicine. Pacientova avtonomija ima pri odločitvah o obliki in načinu zdravljenja ključno vlogo: »Avtonomen posameznik ravna svobodno v skladu z načrtom, ki si ga je izbral sam.« (Beauchamp in Childress 2013, 101) A oseba se lahko pri vrednotenju svojega stanja tudi moti (npr. anoreksična oseba), prav tako lahko od zdravnikov zahteva posege v svoje telo, ki neposredno ogrožajo njeno življenje (npr. amputacija dela telesa brez medicinske indikacije). Subjektivna razlaga dostojanstva in avtonomije ima zelo jasne meje: posameznik lahko svoje stanje oceni napačno. Gotovo pa ima subjektivno vrednotenje pri odločanju bolnika v procesu umiranja tudi nenadomestljivo vrednost. Vsako umiranje je namreč individualni proces – vsak človek ima svojo lastno zgodbo, zato spoštovanje intrinzičnega dostojanstva posamezne osebe nalaga upoštevanje različnosti pri posameznih osebah. Ni denimo v nasprotju s spoštovanjem notranjega dostojanstva človeka, če pri določeni osebi upoštevamo njeno željo, da se intenzivni terapiji odpove in želi nadaljevati samo še s paliativno oskrbo – medtem ko se druga oseba odloči, da morda želi poskusiti še novo terapijo. Pri teh odločitvah je upoštevanje subjektivne razlage dostojanstva zelo dobrodošlo. Zastavlja pa se vprašanje, ali je dostojanstvo ustreza beseda za opredelitev ocene trenutnega bivanjskega stanja.

3. Terminološka zmeda glede pojma ‚človekovo dostojanstvo‘

V sodobnih debatah o etičnih vprašanjih ob koncu življenja je prav terminološka jasnost izjemnega pomena. Vendar – kot je pokazala že dosedanja razprava – se pojem dostojanstvo in dostojanstvena smrt uporablja zelo na široko in na različne načine: bodisi za opis lastnega vrednotenja življenja bodisi za ugotavljanje stanja kvalitete življenja bodisi za opis notranje vrednosti vsake človeške osebe. V prvih dveh primerih se lahko stanje dostojanstva spreminja, v tretjem primeru pa je dostojanstvo nekaj trajnega in nespremenljivega. Mešanje različnih pojmovanj dostojanstva vnaša v razpravo o etiki zmedo. Besede imajo svojo moč in tudi svojo vrednostno ozadje – vsakdo želi z uporabo besede dostojanstvo sebe in druge prepričati, da gre za nekaj temeljnega in odločilnega. Na neki način gre za temeljno bioetično dilemo, ali bomo vsem ljudem, ne glede na njihovo stanje razvoja in kakovost življenja, nedotakljivost življenja priznali – ali pa je dostojanstvo res odvisno od njihove lastne presoje oz. od trenutnih lastnosti njihovega življenja. Zagovorniki evtanazije večkrat govorijo o ‚dostojanstveni smrti‘, ki da naj bi bila predmet svobodne izbire umirajočega. Tudi v splošni govorici se pojem dostojanstvo večkrat uporablja kot nekaj, kar je odvisno od trenutnega blagostanja posameznika. Raziskava iz Nizozemske je pokazala, da je kar 63 % Nizozemcev odločitev za evtanazijo argumentiralo s tem, da so »nepovratno izgubili dostojanstvo« (Leget 2013, 945). Vendar – ali je poseči v življenje drugega in ga usmrtiti res ‚dostojanstveno‘?

Ali se lahko odločimo, da življenje drugega človeka prekinemo zaradi zmanjšane kakovosti življenja ali pa na podlagi njegove želje?

Armin G. Wildfeuer (2002) se zato sprašuje, ali je ‚človeško dostojanstvo‘ danes zaradi tako raznolike uporabe pojma zgolj prazna fraza ali pa gre še vedno za nepogrešljivo idejo za naše etično in pravno razmišljanje: »Ko gre namreč za utemeljitev pojma človekovega dostojanstva ali za to, da bi ta postal ploden za etične razprave, postane jasno, da človekovo dostojanstvo ni nesporno načelo, ampak ‚sporno‘ načelo.« (21) Wildfeuer pri tem orisuje deset ugovorov zoper vzdržnost načela človekovega dostojanstva. Med drugim navaja večpomenskost pojma, nato neenotno uporabo pojma v različnih panogah (pravo, politika, filozofija, teologija), različne in včasih nasprotujoče si utemeljitve pojma (teološka, racionalna, transcendentna, utilitaristična ipd.), odvisnost interpretacije dostojanstva od določenega antropološkega oz. metafizičnega temelja, težave z utemeljevanjem dostojanstva brez religioznih temeljev, zgodovinsko in kulturno pogojenost pojma, pa nedoslednost normativnih implikacij spoštovanja človeškega dostojanstva (npr. pri splavu sta v konfliktu dostojanstvo ženske, ki ima pravico odločati o sebi, in dostojanstvo nerojenega otroka, ki ima pravico do življenja), samovoljno podeljevanje dostojanstva pripadnikom človeške vrste glede na druga živa bitja (npr. ugovor specizma pri utilitaristih), nevarnost samega pojma, saj naj bi spodbujal antropocentrično držo, ki da ogroža obstoj celotnega planeta (22–31). Wildfeuer se z vsemi ugovori sooči in pokaže, da je kljub vsem pomislekom in šibkim točkam pojem dostojanstva za sodobni čas nepogrešljiv. Opozarja pa, da mora biti racionalno jedro ideje o človekovem dostojanstvu opredeljeno ozko, sicer lahko hitro postane sporno. Varovanje človekovega dostojanstva se mora torej osredotočiti na najpotrebnejši minimum zaščite človeškega življenja, ki preprečuje, da bi bil človek uporabljen zgolj kot sredstvo za doseg cilja. Priznanje dostojanstva ni odvisno od določenih lastnosti posameznika. »Dostojanstvo torej velja za vse ljudi, brez izjeme, v vseh obdobjih njihovega življenja.« (103) Wildfeuer tako zagovarja tezo, da je zaradi uveljavitve ideje o človekovem dostojanstvu in človekovih pravicah sodobni človek svobodnejši in bolj izpolnjen, kot je bil v preteklosti, te neprecenljive pridobitve pa ne sme zapraviti. »Ideja o človekovem dostojanstvu in človekovih pravicah je najpomembnejša meja, ki je zaradi možnih posledic za zaščito svoboščin posameznikov in družbe ne smemo odpraviti.« (104)

Strinjamo se, da se zaradi terminološke zmede in različnih ugovorov pojmu dostojanstva ne smemo odpovedati, ampak ga moramo ohraniti v središču etičnega razmišljanja – seveda pa ni mogoče preprečiti drugačne uporabe izraza. Prav pa je, da se različnih interpretacij tega pojma zavedamo in jasno izpostavimo, kaj pod pojmom ‚dostojanstvo‘ razumemo. Po našem mnenju gre pri uporabi pojma ‚dostojanstvo‘ za izrazito performativno govorico, saj se s priznanjem človekovega dostojanstva zavežemo k spoštovanju vsakega človeškega bitja »brez vsakršnega razlikovanja, zlasti glede na raso, barvo kože, spol, jezik, vero, politični ali drugi nazor, narodno ali družbeno poreklo, premoženje, rojstvo ali katerokoli drugo okoliščino« (SDČP, § 2). K zgoraj naštetim lastnostim pa verjetno lahko dodamo tudi zdravstveno stanje. V preambuli Splošne deklaracije človekovih pravic iz leta 1948 je navedeno, da »pri-

znanje prirojenega dostojanstva ter enakih in neodtujljivih pravic vseh članov človeške družine pomeni temelj svobode, pravičnosti in miru v svetu« (OZN 1948). Snovalci te deklaracije človekovih pravic so po tragičnih izkušnjah druge svetovne vojne in uničujočih totalitarnih sistemov prav v konceptu ‚človekovega dostojanstva‘ našli sekularni temelj za spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Gre namreč za priznanje notranje vrednosti vsakega človeškega bitja, ki vsakemu človeku zagotavlja neodtujljivo pravico do življenja. ‚Človekovo dostojanstvo‘ predstavlja jedro sodobnega sekularnega pravnega in etičnega razmišljanja (Petkovšek 2021). Zaradi priznavanja dostojanstva pripada vsakemu človeku posebna zaščita – da torej ne sme v njegove temeljne pravice, kot so pravica do življenja, pravica do svobode gibanja, izražanja in povezovanja, pravica do dela, pravica do lastnine, pravica do izobraževanja ipd., poseči nihče. To velja tudi za umirajočega človeka, ki sposobnost samoodločanja in samostojnega življenja izgublja.

Parlamentarna skupščina Sveta Evrope je leta 1999 izdala priporočilo št. 1418, kjer v 5. členu eksplicitno navaja, kako je treba razumeti človekovo dostojanstvo: »Obveznost spoštovanja in varstva dostojanstva neozdravljivo bolne ali umirajoče osebe izhaja iz nedotakljivosti človekovega dostojanstva v vseh življenjskih obdobjih. To spoštovanje in varstvo se izražata v zagotavljanju ustreznega okolja, ki človeku omogoča dostojanstveno umiranje.« (Svet Evrope 1999, § 5) Priporočilo v nadaljevanju poudarja, da so umirajoče osebe še posebej ranljive in da je njihovo dostojanstvo danes ogroženo na zelo različne načine. Po eni strani opozarja na pomanjkljiv dostop do paliativne oskrbe in do celostnega lajšanja trpljenja (§ 7.1 in 7.2), zato izpostavlja pravico vseh do celostne paliativne oskrbe (§ 9a). Po drugi strani pa priporočilo opozarja na nedopustno umetno podaljševanje procesa umiranja brez privolitve pacienta (§ 7.3), zato poudarja pravico neozdravljivo bolnih in umirajočih oseb do samoodločanja (§ 9b). Priporočilo države članice Sveta Evrope v zaključku zelo jasno poziva, naj ohranijo prepoved »namernega odvzema življenja neozdravljivo bolnim ali umirajočim osebam« (§ 9c).

Kot poudarja Jože Trontelj (1939–2013), je dostojanstvo zaradi svoje bogate zgodovine pravi temelj za mir in sožitje v družbi tudi v prihodnje: »Vsa človeška zgodovina, prav do sedanjega časa, je polna kršitev človekovih pravic in dostojanstva človeškega bitja. Vse bolj pa se širi tudi spoznanje, da je prav spoštovanje dostojanstva človeškega bitja in človeškega življenja temelj naše civilizacije in osnova za vse ostale vrednote, pa tudi osnovni pogoj za mir in blagostanje v človeški družbi.« (2014, 119)

Po našem prepričanju bi morali na pravnem in etičnem področju uporabljati predvsem pojem intrinzičnega dostojanstva, ki daje podlago za nediskriminatoren pogled na vse ljudi – ne glede na njihov status ali lastnosti. Zdi pa se, da zadnje odločitve ustavnih sodišč in parlamentov v Evropi ne sledijo tovrstni interpretaciji, ampak dajejo prednost drugačnemu tolmačenju: dostojanstvo interpretirajo predvsem v povezavi s sposobnostjo posameznika, da odloča o sebi. Kot smo omenili na začetku, smo v zadnjih letih priča novemu valu uveljavljanja pravice do končanja lastnega življenja v več evropskih državah. Pri naši analizi bomo v omejenih sodnih odločitvah pozorni predvsem na uporabo pojma dostojanstvo.

4. Nov val zahtev po pravici do končanja življenja

4.1 Pregled dogajanja v evropskih državah

Nemško ustavno sodišče je 26. februarja 2020 odločilo, da ima oseba pravico, da o svoji smrti odloča sama. Splošne osebne pravice naj bi kot izraz osebne avtonomije vključevale tudi pravico do samoodločanja o smrti. Pravica odločanja o smrti po razsodbi Nemškega ustavnega sodišča vključuje pravico do samomora – ta pravica je višja od dolžnosti države ščititi življenje posameznika. Pravica do samomora vključuje pravico do pomoči tretje osebe. Po interpretaciji Nemškega ustavnega sodišča naj bi pravica do samoodločanja o smrti izhajala iz spoštovanja 1. člena nemške ustave, ki zagotavlja spoštovanje dostojanstva vsaki človeški osebi. V razlagi razsodbe sodniki združijo načelo spoštovanja človekovega dostojanstva in načelo spoštovanja svobode posameznika takole:

»Spoštovanje in zaščita človekovega dostojanstva in svobode sta temeljni načeli ustavnega reda, ki človeka razume kot osebnost, sposobno samoodločanja (*Selbstbestimmung*) in osebne odgovornosti (*Eigenverantwortung*). /.../ Človeško dostojanstvo tako izhaja iz ideje, da se ljudje o sebi odločamo in razvijamo svobodno. Zato zagotavljanje človeškega dostojanstva vključuje zlasti ohranitev osebne individualnosti, identitete in integritete. /.../ V skladu s tem je neodtujljivo dostojanstvo človeka kot osebe v tem, da se ga vedno priznava kot osebo, ki je odgovorna sama zase (*selbstverantwortliche Person*). Misel o avtonomnem samoodločanju se podrobneje konkretizira v zagotavljanju splošnih osebnostnih pravic.« (Bundesverfassungsgericht 2020, § 217–219)

V izhodišču zakonskega urejanja pravice do samomora vidimo prekrivanje pojmov dostojanstva in osebne svobode. Sklicevanje na človekovo dostojanstvo se razume zlasti kot sklicevanje na sposobnost samoodločanja pri posamezniku. Ustavno sodišče zato pravice do končanja življenja ne pogojuje s stanjem težke oz. neozdravljive bolezni. Nemško ustavno sodišče ne govori toliko o ‚dostojanstveni smrti‘, ampak zlasti o samoodločanju pri umiranju (*selbstbestimmtes Sterben*). Cilj nove zakonske ureditve je odstraniti vse prepreke, ki posamezniku onemogočajo, da uresniči svojo pravico do samoodločanja o lastni smrti. Nemški ustavni sodniki so dali prednost individualistični razlagi avtonomije in zanemarili intrinzično vrednost človekovega dostojanstva kot konstitutivni in transcendentni temelj celotne pravne ureditve. Dosedanja interpretacija pojma dostojanstvo je v povojni Nemčiji temeljila na kantovski predpostavki, da je vsaka človeška oseba smoter v sebi, zato nikoli ne sme postati predmet ne drugih oseb ne lastnih notranjih vzgibov. Načelo spoštovanja človekovega dostojanstva predstavlja konstitutivni element sodobne demokratične ureditve in kot tako predstavlja tudi konstitutivni in nespremenljiv temelj ustave. Zato kriterijev za človekovo dostojanstvo ne more določati ustava. V navedeni razsodbi Nemškega ustavnega sodišča je funkcija načela človekovega dostojanstva, da nepristransko ščiti življenje vsakega posame-

znika, odpravljena – in povsem podrejena načelu spoštovanja svobodne in avtonomne odločitve posameznika. Tak pogled ima lahko po našem prepričanju nevarne posledice tudi na drugih področjih, saj lahko vodi v popredmetenje življenja oseb, ki same o sebi niso sposobne odločati. Nemški parlament do sedaj sicer še ni sprejel zakona, ki bi to pravico do končanja življenja urejal konkretno.

Podobno razsodbo je 11. decembra 2020 sprejelo Avstrijsko ustavno sodišče in določilo, da mora parlament v enem letu sprejeti zakon za uresničevanje ustavne pravice do avtonomnega odločanja o načinu končanja lastnega življenja. Ustavni sodniki so izrecno zapisali, da pravica do samoodločanja vključuje ne samo pravico do oblikovanja lastnega življenja, temveč tudi pravico do dostojanstvene smrti ter izbire načina in časa smrti. Poudarili pa so, da imajo pravico do pomoči pri samomoru samo osebe, ki so se za to odločile povsem svobodno in zavestno ter da ima država dolžnost, da ranljive skupine ljudi zaščiti. Od 1. 1. 2022 v Avstriji velja zakon, ki sicer prepoveduje evtanazijo, dovoljuje pa zdravniško pomoč pri samomoru. Zakon določa, da zdravnik po temeljitem postopku, večkratnem pogovoru s pacientom, po posvetovanju z drugim zdravnikom, ki mora biti s področja paliativne medicine, predpiše smrtonosno sredstvo, ki ga bolnik v javni lekarni prevzame sam in mora tudi sam končati svoje življenje (Nationalrat 2022; Khazadeh 2022). Niti zdravnik niti zdravstvene ustanove pri aktivni usmrtitvi pacienta ne sodelujejo, kljub temu pa je zdravnik v proces prostovoljnega končanja življenja pacienta vpleten, saj mu smrtonosno učinkovino predpiše. Zakon določa tudi znatno količino dodatnih finančnih sredstev države za nadaljnji razvoj mreže paliativne oskrbe. Zanimiva je izkušnja po prvem letu izvajanja zakona. Raziskava Avstrijskega paliativnega združenja je pokazala, da je kar 60 % zainteresiranih za predčasno končanje življenja odločitev po posvetu z zdravnikom paliativne medicine spremenilo (Kitta 2023; Evangelical focus 2023).

Tudi italijansko ustavno sodišče je v razsodbi št. 242 leta 2019 del zakonskega določila, ki samomor s pomočjo prepoveduje v vseh primerih, razglasilo za neustaven. Navaja namreč, da bi v določenih skrajnih primerih, ko gre za bolnike, ki so na sodobnih medicinskih sredstvih za vzdrževanje življenjskih funkcij, a trpijo neznesne fizične ali psihične bolečine, morali upoštevati avtonomno voljo umirajoče osebe. Ustavni sodniki poudarjajo, da je treba svobodno in zavestno voljo pacienta preveriti znotraj struktur javnega zdravstva in da mora soglasje dati tudi pristojna regionalna etična komisija – obenem mora biti pacientu ponujena in omogočena ustrezna paliativna oskrba. Ustavno sodišče ne zapoveduje, da bi morali pravico do samomora s pomočjo uveljaviti, ampak želi zgolj odpraviti določilo kazenskega zakonika, ki bi sodelujoče pri takem dejanju sankcioniralo. V razlagi in utemeljitvi svojega stališča se sodniki večkrat sklicujejo na dostojanstvo umirajoče osebe (Corte costituzionale 2019; Eusebi 2020, 18–23). Italijanski parlament zakonodaje, ki bi to odločbo ustavnega sodišča upoštevala, še ni sprejel – vendar pa pravnik Luciano Eusebi ocenjuje, da je tudi Italija glede uveljavljanja pravice do samoodločanja o smrti že prestopila Rubikon: »S to sodbo je pravni sistem dejansko prvič odprl možnost dejanj za povzročitev smrti drugih, razen primerov, ki spadajo na področje zakonite obrambe in silobrana. Tako je začel smrt obravna-

vati kot za težave posameznika sprejemljivo rešitev.« (Eusebi 2020, 23)

Španski parlament je aktivno evtanazijo in pomoč pri samomoru uzakonil 18. marca 2021. Zakon polnoletnim španskim državljanom oz. stalnim prebivalcem v Španiji, ki so o sebi zmožni odločati samostojno in trpijo zaradi resne in neozdravljive bolezni ali zaradi resnega kroničnega stanja, kar mora potrditi lečeči zdravnik, omogoča, da vložijo prošnjo za pomoč pri končanju življenja. Prošnjo morajo vložiti dvakrat – v razmiku vsaj 15 dni (Boletín oficial del estado 2021). Postopek naj bi zagotovil, da je odločitev za končanje življenja sprejeta povsem svobodno, zavestno in informirano, in da je pacient prost tako vsake zunanje prisile kot tudi prenaplajene notranje odločitve. Premier Pedro Sanchez je ob sprejetju zakona izjavil: »Danes smo bolj človeška, pravičnejša in svobodnejša država. Zakon o evtanaziji, ki je imel močno podporo v družbi, je končno postal resničnost. Hvala vsem ljudem, ki so se neutrudno borili za priznanje pravice do dostojanstvene smrti v Španiji.« (Euronews 2021) Eden glavnih sloganov v kampanji za legalizacijo evtanazije je bila pravica do dostojanstvene smrti.

Januarja 2021 je zakon o medicinski pomoči pri umiranju – na katerega je sicer portugalski predsednik Marcelo Rebelo de Sousa štirikrat dal veto in ga vračal v parlamentarno obravnavo – z veliko večino sprejel tudi portugalski parlament. 16. maja 2023 je bil predsednik prisiljen zakon o evtanaziji podpisati, ker mu ustavna ureditev veta ni več omogočala. Zakon določa, da lahko za pomoč pri smrti zaprosijo osebe v položaju hudega trpljenja, izjemno resne poškodbe ali hude in neozdravljive bolezni (Alves 2022; D’Avillez 2023). Tudi v portugalskem primeru so se oboji, tako zagovorniki kot nasprotniki evtanazije, sklicevali na spoštovanje dostojanstva človeške osebe.

V vseh državah so pomembno vlogo odigrala ustavna sodišča, ki so ugotavljala neustavnost kazenskih določb, ki evtanazijo oz. zdravniško pomoč pri samomoru sankcionirajo. Menimo, da se s tem moč zakonodajne oblasti v demokratičnih družbah slabi. Če so v preteklosti ustavna sodišča v glavnem bedela nad tem, da sprejeta zakonodaja ni bila v neskladju z ustavo, pa so v primeru evtanazije tista, ki so spremenila interpretacijo dostojanstva človeške osebe in pomena samoodločanja posameznika o svojem življenju. Parlamenti omenjenih držav so posledično potisnjeni v to, da oblikujejo zakonodajo, ki bo odločbe ustavnih sodišč izpolnjevala, sočasno pa ne bo nasprotovala etičnim stališčem npr. zdravniške zbornice ali komisije za medicinsko-etična vprašanja. V svojih odločbah ustavna sodišča podajajo tudi vsebinska stališča, kako naj se zakonodaja uredi. Kot smo omenili, tako Nemčija kot Italija ustrezne zakonodaje še nista sprejeli – prav zaradi nezmožnosti, da bi na tem področju prišli do družbenega in političnega konsenza.

4.2 Predlog Zakona o pomoči pri prostovoljnem končanju življenja

Pri dogajanju v Sloveniji v marsičem odzvanjajo dogajanja v našem bližnjem in malo bolj oddaljenem okolju. Akademik Janko Pleterški je leta 2018 v slovenski parlament poslal poziv za uveljavitev človekove pravice do smrti. Svojo prošnjo je utemeljeval s svobodo odločanja o svojem življenju in nesmotrnosti vztrajanja

pri življenju v njegovem položaju. Njegovemu pozivu je sledila širša javna razprava, ki v določeni meri še vedno traja. Izšla je tudi znanstvena razprava priznanega onkologa in etika Matjaža Zwitterja *Pogovarjajmo se o evtanaziji* (2019), v kateri povzema različne poglede na vprašanja o odločitvah o življenju in zdravljenju v zadnjem obdobju življenja. V okviru društva Srebrna nit se je oblikovala skupina, ki je pripravila predlog Zakona o prostovoljnem končanju življenja in ga 17. julija 2023 s 5513 podpisi državljanov vložila v parlamentarno obravnavo. Predlog prvenstveno sicer omenja pomoč pri samomoru, a dovoljuje tudi evtanazijo, če bolnik iz fizičnih ali filozofskih razlogov samomora ne želi/ne more izvesti. Za našo razpravo je ključno, da tudi predlagatelji slovenskega zakona pravico do prostovoljnega končanja življenja utemeljujejo s sklicevanjem na človekovo dostojanstvo. Pojem dostojanstvo se tako v predlogu zakona pojavi 28-krat. Že v prvem odstavku je zapisano: »Človekovo dostojanstvo izvira iz njegove notranje svobode – zavedanja vsakogar, da lahko avtonomno oblikuje in uveljavlja svoje ideale in prepričanja.« (Društvo Srebrna nit 2023) Po našem mnenju je izhodiščna teza postavljena na napačne temelje. Upravičeno se nam zastavlja vprašanje, ali je dostojanstvo ustrezno omejiti na zavest, svobodo in zmožnost razpolaganja s samim seboj. S takšnim pristopom bi težko utemeljili dostojanstvo otroka, ki se še ne zaveda in ne more samostojno, zavestno in svobodno uveljavljati svojih idealov in prepričanj. Je torej otrok brez dostojanstva? Prav tako bi bilo vprašljivo dostojanstvo osebe, ki je v komi in čaka na operativni poseg. Kako bi na podlagi takšnega pojmovanja dostojanstva gledali na osebe z demenco?

Predlagatelji zakona v naslednjem odstavku dajo vedeti, da ima dostojanstvo različne stopnje. Takole pravijo: »Pravica do končanja lastnega življenja je v tej luči integralen del pravice vsake osebe, da avtonomno vodi svoje življenje v skladu s svojimi ideali in prepričanji, del katerih je tudi ocena o lastnem zdravju in stopnji dostojanstva, ki mu jo zdravje, ko to začenja pešati, še pušča.« (Društvo Srebrna nit 2023) Po našem prepričanju je popolnoma neustrezno govoriti o stopnjah dostojanstva, saj gre za neizpodbiten temelj za spoštovanje vsake človeške osebe, ne glede na starost, spol, narodnost, vero, raso in tudi ne glede na zdravstveno stanje. Dostojanstvo osebe ne more biti nekaj relativnega – ni ga mogoče izgubiti ali ga zapraviti. Dostojanstvo ima tudi umirajoča oseba.

Ena od ključnih postavk zakona je, da je odločilni kriterij za pravico do končanja življenja subjektivno dožemanje trpljenja, kar izhaja iz spoštovanja človekove avtonomije (obrazložitev 6. člena): »Zakon tako izhaja iz subjektivne percepcije trpljenja, saj je le upoštevanje tako opredeljenega trpljenja skladno s spoštovanjem posameznikove zasebne avtonomije, tudi in predvsem v zvezi s končanjem življenja.«

Za pojmovanje avtonomije je posebej zanimiv 16. člen zakona. Pacientu daje možnost, da od uveljavljanja pravice kadarkoli odstopi, in sicer na podlagi svoje avtonomije. Ob tem se zastavlja vprašanje, kaj narediti v primeru, ko se oseba z demenco odloči, da bi še živila, čeprav je pred nastopom bolezni pri polni zavesti podpisala vnaprejšnjo izjavo, da želi v primeru, če zbolí za demenco, evtanazijo. Predlagatelji v takem primeru breme odločitve prelagajo na psihiatra. Takole pravi 6. odstavek 16. člena: »V primeru, ko pacient, ki je že izgubil sposobnost odlo-

čanja o sebi in ki se je v skladu s sedmo točko desetega člena odločil, da se v primeru njegove nesposobnosti odločanja o sebi postopek PPKŽ³ izvede, to sposobnost vnovič pridobi v času izvedbe PPKŽ in zavrne njeno izvedbo, se postopek prekine. Sposobnost odločanja o sebi oceni psihiater.«

Na predlog zakona so se odzvale številne zdravniške organizacije, med drugim Komisija za medicinsko etiko, Zdravniška zbornica Slovenije in Slovensko zdravniško društvo. Odzvala se je tudi Komisija pravičnost in mir pri Slovenski škofovski konferenci. Poudarili so, da človeško življenje nikoli ne more postati ‚manj vredno‘: »Ko govorimo o človekovem življenju, ga ne smemo vrednotiti glede na njegovo koristnost, zdravje, sposobnost avtonomnega odločanja ali celo glede na stroške zdravljenja. Vsak človek, ne glede na svoje zdravstveno stanje, ohranja svoje dostojanstvo, ki ga varuje pred tem, da bi kdorkoli lahko posegel v njegovo življenje.« (Komisija Pravičnost in mir 2023) Člani komisije Pravičnost in mir svoje stališče utemeljujejo s spoštovanjem dostojanstva vsake človeške osebe. Prepričani so namreč, da bi razlikovanje med vrednim in nevrednim človeškim življenjem pokopalo temeljno civilizacijsko pridobitev, ki zagotavlja nedotakljivost vsakega človeškega življenja. »Opozarjamo na nevarnost, da se bo s sprejemom zakona radikalno spremenila kultura vrednotenja človeškega življenja. Posebej imamo v mislih prikrit pritisk k predčasnemu končanju življenja, saj bi ostareli, bolni in ranljivi lahko začeli čutiti možnost ali celo dolžnost, naj sami končajo svoje življenje in s tem ‚razbremenijo‘ svoje bližnje in vse, ki skrbijo zanje v času ranljivosti.« (Komisija Pravičnost in mir 2023) Zagovarjajo sicer mnenje, da bolnik lahko sam odloča o poteku svojega zdravljenja in tudi zavrne invazivne terapije, ki jih ne ocenjuje za smiselne, zavračajo pa razlago, da se človekovo dostojanstvo uresničuje z odločitvijo za samousmrtitev. Spoštovanje dostojanstva človeške osebe narekuje, da spoštujemo tudi proces umiranja, da bolniku lajšamo bolečine ter mu nudimo psihosocialno in duhovno podporo.

5. Skrb za človekovo dostojanstvo ob koncu življenja

V predlogu Društva Srebrne niti se večkrat govori o ‚dostojanstveni smrti‘, ki naj bi bila avtonomna izbira umirajočega. Tako pojmovanje najdemo tudi v podlagah za evtanazijsko zakonodajo v ostalih evropskih državah. Je poseči v življenje drugega človeka in ga usmrtiti res ‚dostojanstveno‘? Ali se lahko odločimo, da prekinemo življenje drugega človeka zaradi zmanjšane kakovosti življenja ali pa na podlagi njegove želje? Po našem mnenju spoštovanje človekovega dostojanstva pri umirajoči osebi zahteva, da ji lajšamo bolečine, smo ob njej – in skupaj z njo čakamo na smrt. Čeprav je to težko, pa nas taka drža ohranja znotraj paradigme spoštovanja nedotakljivosti človeškega življenja in nam onemogoča, da bi se podali na spolzka tla razlikovanja med človeka vrednim in nevrednim življenjem. Preveč nevarno je, da bi pojem ‚človekovega dostojanstva‘ zrelativizirali in dopustili vsakemu odločati, koliko dostojanstva mu še pripada – ali celo koliko dostojanstva pripada drugi

³ Pomoč pri prostovoljnem končanju življenja.

osebi. Glede spoštovanja avtonomije umirajoče osebe moralni teolog Eberhard Schockenhoff pravi:

»Naše moralne dolžnosti do umirajočega se ne morejo omejiti na formalno pripravljenost, da spoštujemo njegovo voljo, jo naredimo za vodilo lastnega ravnanja. Moralno priznanje umirajočega, ki ga spoštuje v njegovi ranljivosti in potrebi po pomoči, nasprotno zahteva, da pri njem ostanemo do zadnjega, da ga ne pustimo samega, da skupaj vztrajamo in skupaj z njim čakamo na smrt. Oblika spoštovanja avtonomije umirajočega, ki naj bi utemeljila njegovo usmrnitev ali pomoč pri samomoru, vodi nasprotno k preprečevanju dejanske pomoči, ki bi mu lahko omogočila sprejetje lastne smrti.« (2013, 476)

Spoštovanje dostojanstva človeške osebe, ki temelji na avtonomiji, vključuje tudi človekovo vpetost v odnose in njegovo ranljivost. Avtonomija posameznika ne more veljati kot absolutno načelo pri odločanju o koncu življenja. Spoštovanje človekovega dostojanstva nas postavlja v držo, da v življenje drugega človeka ne posežemo z namenom, da bi končali njegovo življenje. Michelle Becka tako poudarja: »Odnosnost in ranljivost sta vpisani v koncept človekovega dostojanstva prav tako kot avtonomija.« (2023, 14) Strinjamo se, da zavzemanje za človekovo dostojanstvo ne sme postati totalitarna ideja, ki bi subjektivno izkušnjo vsakega posameznika povsem zanemarjala (Klun 2019). Ko razmišljamo o ustreznem upoštevanju dostojanstva umirajoče osebe, je pomembno, da prisluhnemo njenemu vrednotenju življenja in prilagodimo proces oskrbe ob koncu življenja njenim potrebam. Kot smo že povedali zgoraj, je vsak človek individualna zgodba in tudi umiranje vsakega posameznika je enkratni proces. Na kakšen način torej zagotoviti spoštovanje človekovega dostojanstva – in pri tem upoštevati tudi avtonomijo umirajoče osebe?

Tako kot dostojanstvo se tudi pojem avtonomije v bioetičnih razpravah razlaga na različne načine (O'Neill 2002; Pugh 2020). Ni naš namen, da bi se podrobno poglobili še v različna razumevanja pojma avtonomije. V povezavi z dosedanjim razmišljanjem naj izpostavimo, da Kant avtonomijo posameznika razume kot ureničevanje moralnega zakona, ki ga posameznik odkriva v sebi. Človek je avtonomen, kadar dela prav in je svoboden vseh zunanjih in notranjih pritiskov na svoje svobodno odločanje. Ne gre torej za samovoljno ali poljubno ravnanje, pač pa za zavest, da avtonomna oseba dela tisto, kar je obče prav (Stres 2018, 78–79). Mieth v kantovskem duhu moralno avtonomijo opredeljuje takole: »Ob zavedanju zelo različnih vzgibov izberem tisto obveznost, ki se zdi prava ne le zame, ampak tudi za vse druge v mojem položaju.« (2020, 69) Razumevanje avtonomije po Kantu torej nasprotuje pravici do končanja lastnega življenja.

Drugače kot Kant razume avtonomijo utilitaristični filozof John Stuart Mill (1806–1873). V svojem klasičnem delu *O svobodi* vidi bistvo avtonomije v tem, da je posameznik svoboden, da dela, kar hoče, če pri tem ne škoduje drugemu. Po njegovem prepričanju je posameznik v sodobni družbi stalno izpostavljen pritisku zunanje družbe, pred katero mora svojo avtonomijo zaščititi. Omejitev, ki jo Mill

posamezniku pri uveljavljanju svoje lastne avtonomije postavlja, je, da ne sme škoditi drugemu človeku – dokler drugim ne škodujemo, je dovoljeno praktično vse. »Svoboda posameznika mora biti toliko omejena, da ta ni v nadlego drugim ljudem.« (Mill 2003, 191) V skladu s takšnim pojmovanjem je torej samomor sprejemljiv izraz avtonomije posameznika, saj naj drugim ljudem ne bi škodoval.

V sodobnem svetu vsekakor prevladuje liberalno pojmovanje avtonomij: deluje bolj praktično od Kantovega pojmovanja in svojega stališča drugim navidezno ne vsiljuje, ampak zgolj želi zase čim več svobode in samostojnosti. Vseeno pa izkušnje – tako v primeru legalizacije splava kot tudi legalizacije evtanazije – kažejo, da po uzakonitvi liberalni pogled zelo hitro prepoji celotno družbeno mentaliteto in učinkovito marginalizira tradicionalna stališča, ki izhajajo iz zagovarjanja intrinzičnega človekovega dostojanstva.

Na noben način pa avtonomija pacienta ni absolutna, sicer bi lahko od zdravnika zahteval, naj vedno izpolnjuje le njegove želje. Zdravnik je zavezan etičnemu kodeksu in pacientu ne sme nikoli škodovati, tudi če bi ga prosil. Pri odločitvi za končanje življenja je tudi v državah, kjer je evtanazija dovoljena, avtonomija pacienta opredeljena v zakonu – in v glavnem omejena le na primer skrajnega in neznosnega trpljenja.

Po našem prepričanju pri zavzemanju za evtanazijo prihaja do zlorabe temeljne vrednote moderne družbe, to je avtonomije, ki posamezniku omogoča odločanje brez zunanjih pritiskov. Prepričani smo, da bi z uzakonitvijo evtanazije že sama možnost take izbire na marsikoga delovala kot prikrit pritisk. Ljudje si svojim svojcem večinoma ne želimo biti v breme in si prav gotovo tudi ne želimo trpljenja. Ob možnosti bližnjice bi marsikdo čutil, da se to od njega pričakuje – v tem smislu gre za zlorabo avtonomije.

Postavlja se ključno vprašanje, o kakšni avtonomiji lahko govorimo pri osebi, ki nezno trpi. Kakšna je sposobnost treznega presojanja stanja pri ljudeh v stiskah? Vemo, da je avtonomija pri osebah, ki se odločijo za samomor, običajno zelo omejena. Prav tako ima vsaka odločitev vpliv tudi na svojo okolico. Nihče ni otok – vsak samomor pusti sled v številnih ljudeh. Človek je rojen iz odnosa in ostaja bitje odnosov, zato vsaka njegova odločitev vpliva na druge ljudi. Prava avtonomija se udejanja šele v odnosih. Še tako avtonomna odločitev je vedno družbeno pogojena. V tem smislu danes številni etiki govorijo o *odnosni avtonomiji* (Mieth 2020; Pugh 2020). Tako v primeru evtanazije in pomoči pri samomoru avtonomna odločitev umirajočega v proces uresničevanja njegove odločitve potegne druge ljudi, ki se morajo glede te odločitve tudi sami odločati avtonomno. Samostojno odločanje o smrti torej išče konsenzualno stališče okolja, sicer ga ne bi bilo mogoče izvesti. Če drugih pri naših odločitvah ne upoštevamo, potem jih instrumentaliziramo za doseganje lastnih ciljev – kar pa pomeni kršenje dostojanstva oseb, vključenih v naše odločitve. V primeru evtanazije oz. pomoči pri samomoru bi bili prav gotovo instrumentalizirani zdravniki, ki bi bili vključeni v uresničevanje pacientove volje. Zakonodaje sicer zdravnikom omogočajo ugovor vesti, a uzakonitev evtanazije in pomoči pri samomoru vse zdravnike sooča z dejstvom, da na njihovo področje delovanja

spada tudi tako dejanje – in da imajo pacienti do takšne izbire pravico.

Kot smo izpostavili že zgoraj, ima človek možnost, da določene zdravstvene posege zavrne ali da brezupno zdravljenje opusti. Spoštovanje dostojanstva človeške osebe nikakor ne pomeni dolžnosti, da bi smrt človeka preprečevali za vsako ceno. Moralni teolog Piotr Morciniec dostojanstva ne povezuje neposredno z biološkim življenjem, ampak z avtentično izpolnitvijo človeškega življenja, pri čemer dobro pacienta vrednoti kot najvišjo vrednoto. Zagovarja sicer mnenje, da je biološko življenje temeljna dobrina in zato tudi evtanaziji nasprotuje – vendar pa dopušča, da v primerih brezupnih terapij upoštevamo voljo človeka, da se njegovo življenje »zaključi z dostojanstvom« (2020, 216).

Umiranje je več kot le fizični proces, pomembni so tudi psihosocialni in duhovni dejavniki. Steinhauser in kolegi v raziskavi o ‚dobri smrti‘ ugotavljajo, da umirajoči želijo vedeti, kaj jih v procesu umiranja čaka na fizični, čustveni, racionalni in duhovni ravni. Želijo si zaključiti svoje življenje skupaj z ljubljenimi osebami in se od njih posloviti. Ira Byock pa izpostavlja, da želijo umirajoči na koncu izreči štiri stvari: prosim, oprosti mi; oproščam ti; hvala ti; rad te imam. Pomembno je torej, da lahko (kolikor je mogoče) tudi umirajoči ostane znotraj odnosov, ki so bili zanj pomembni v času njegovega življenja (Belde 2011, 332–336; Platovnjak 2022, 65–67).

Poseben pomen pri vzgoji za spoštovanje človekovega dostojanstva ima neposredni stik z ranljivimi osebami in ranljivimi skupinami. Brez neposrednega stika z bolnimi, umirajočimi, osebami s posebnimi potrebami bomo prehitro izgubili tisti pristni etični čut, ki nam omogoča, da smo pravzaprav ljudje. Takole je zapisal akademik Trontelj:

»Zdravniki in ljudje v duhovnih poklicih se morda bolj kot kdo drug zavedamo, kako dragoceni člani človeške družbe so šibki, stari, bolni, invalidi. Ti so tisti, ki nas učijo lekcije o človeškem dostojanstvu. Ob tem, ko jim skušamo pomagati v njihovi telesni in duševni stiski, težko storimo zanje še kaj boljšega, kot da jim pomagamo ohraniti njihovo samospoštovanje. A s tem delamo nekaj pomembnega tudi zase in za vse druge. Zdi se namreč, da družba lahko računa samo na toliko miru, sreče in blaginje, kolikor dostojanstva je pripravljena priznati svojim članom.« (Trontelj 2014, 129)

Moralni teolog Dietmar Mieth, ki je evtanaziji in pomoči pri samomoru vztrajno nasprotoval, je ob umiranju svoje žene Irene, ki se je v nasprotju z njegovimi željami odločila, da se odpove intenzivnemu zdravljenju in sprejme smrt, zapisal:

»Tudi dobra smrt ni dobra smrt. Vprašanja ostajajo. Vprašanja, kot so ta: Ali je bolečino res mogoče učinkovito ublažiti? Ali je tesnoba res mogoče umiriti? Ali ni zakasnitev, ki se pojavi tudi pri zavestni izbiri smrti, velika obremenitev? Ko okus postane šibkejši, sluh pa ostrejši: kako obremenjujoče je to? ...? Da, tudi samoodločitev za smrt vsebuje dneve telesne odvisnosti. In na koncu tudi idealna smrt ni idealna. Toda nad vsem tem veje ljubeč spomin, vera in upanje.« (Mieth in Mieth 2019, 116)

Po našem mnenju spoštovanje človekovega dostojanstva pri umirajoči osebi zahteva, da ji lajšamo bolečine, smo ob njej in skupaj z njo čakamo na smrt. Čeprav je to težko, nas taka drža ohranja znotraj paradigme spoštovanja nedotakljivosti človeškega življenja in nam onemogoča, da bi se podali na spolzka tla razlikovanja med človeka vrednim in nevrednim življenjem (Platovnjak in Svetelj 2019). Poskrbeti pa je treba tudi za ustrezno podporo svojcem – tako pri spremljanju umirajočega kot v procesu žalovanja (Platovnjak 2021).

6. Zaključek

Zaradi različnih pojmovanj dostojanstva je pojem ‚dostojanstvena smrt‘ dvoumen, zato predlagamo, da se ga v razpravah o etiki ob koncu življenja izogibamo. Vsekakor dostojanstvo ni vezano na konkretno zmožnost odločanja o sebi v danem trenutku življenja, ampak vsakemu človeku pripada ne glede na njegovo zdravstveno stanje. V skladu s človekovim dostojanstvom je torej, da ga vedno obravnavamo kot smoter v sebi, kar pomeni, da nikoli ne sme postati zgolj sredstvo, s katerim bi razpolagali. Spoštovanje dostojanstva pa zapoveduje tudi pomoč pri umiranju: pri tem ne gre za pomoč, ki bi s konkretnim dejanjem življenje končala, ampak za pomoč, ki spoštuje nedotakljivost vsakega življenja in se udejanja z lajšanjem bolečin ter nudenjem psihosocialne in duhovne oskrbe. Najbolj celostna oblika spremljanja umirajočih je paliativna oskrba, ki si prizadeva ohranjati dostojanstvo umirajoče osebe in se skuša izogibati vsaki vrsti instrumentalizacije. Pacientovega življenja namerno ne skrajšuje in se hkrati odreka brezupnemu zdravljenju. Tudi v dobi najsodobnejših medicinskih sredstev je z etičnega vidika še vedno zelo pomembno razlikovanje med pustiti umreti in usmrtiti. Prva drža človekovo dostojanstvo spoštuje do izteka njegovega življenja, druga drža pa dostojanstvo vrednoti glede na stanje in samooceno umirajočega – in je zato pripravljena življenje bolne osebe predčasno končati. Vrednost človekovega življenja in njegovo dostojanstvo nikakor nista odvisna od njegovega trenutnega stanja in tudi ne od njegove avtonomne odločitve. Življenje je predpogoj za svobodo, zato mora imeti pravica do življenja primat tudi v procesu umiranja – seveda ob upoštevanju dejstva, da je tudi smrt del življenja.

Kratica

SDČP – OZN 1948 [Splošna deklaracija človekovih pravic].

Reference

- Alves, Anne-Sophie.** 2022. Steps Towards Legalization of Euthanasia in Portugal. *Bioethica* 8, št. 2:85–96. <https://doi.org/10.12681/bioeth.31783>
- Beauchamp, Tom L., and Childress James F.** 2013. *Principles of Biomedical Ethics*. 7. izd. New York: Oxford University Press.
- Becka, Michelle.** 2023. Sexual Abuse in the Church and the Violation of Vulnerable Agency. V: Daniel J. Fleming, James F. Keenan in Hans Zollner, ur. *Doing Theology and Theological Ethics in the Face of the Abuse Crisis*, 11–25. Eugene: Pickwick Publications.

- Belde, David.** 2011. Rethinking End-of-Life. V: Michael R. Panicola, David M. Belde, John Paul Slosar in Mark F. Repenshek, ur. *Health Care Ethics: Theological Foundations, Contemporary Issues, and Controversial Cases*, 232–250. Winona: Anselm Academic.
- Boletín oficial del estado.** 2021. Ley Orgánica 3/2021, de 24 de marzo, de regulación de la eutanasia. Boletín oficial del estado. 21. 3. <https://www.boe.es/eli/es/lo/2021/03/24/3> (pridobljeno 20. 9. 2023).
- Bundesverfassungsgericht.** 2020. Urteil des Zweiten Senats vom 26. Februar 2020. Bundesverfassungsgericht. 26. 2. https://www.bverfg.de/e/rs20200226_2bvr234715.html (pridobljeno 15. 9. 2023).
- Corte costituzionale.** 2019. Sentenza n. 242/2019. Corte costituzionale. 25. 9. <https://www.cortecostituzionale.it/actionSchedaPronuncia.do?anno=2019&numero=242> (pridobljeno 15. 9. 2023).
- D'Avillez, Filipe.** 2023. Portugal euthanasia law still faces opposition. The Pillar. 24. 5. <https://www.pillaratholic.com/p/portugal-euthanasia-law-still-faces> (pridobljeno 15. 9. 2023).
- Društvo Srebrna nit.** 2023. Predlog Zakona o pomoči pri prostovoljnem končanju življenja. Državni zbor Republike Slovenije. 17. 7. <https://imss.dz-rs.si/IMiS/ImisAdmin.nsf/ImisnetAgent?OpenAgent&2&DZ-MSS-01/ab131cd71eaba4da222ad20e068951ee4aa01d8bd9397b5e01def0788a4e0e8b> (pridobljeno 15. 9. 2023).
- Euronews.** 2021. Spain legalises euthanasia and assisted suicide despite conservative opposition. Euronews. 18. 3. <https://www.euronews.com/2021/03/18/spain-legalises-euthanasia-and-assisted-suicide-despite-conservative-opposition> (pridobljeno 15. 9. 2023).
- Evangelical focus.** 2023. Austria: Most requests for assisted suicide come from women. Evangelical focus. 10. 2. <https://evangelicalfocus.com/europe/20689/austria-most-requests-for-assisted-suicide-come-from-women> (pridobljeno 20. 9. 2023).
- Hobbes, Thomas.** 2002. *Leviathan*. E-knjiga. Gutenberg. 2. 7. <https://www.gutenberg.org/files/3207/3207-h/3207-h.htm> (pridobljeno 20. 9. 2023).
- Hüther, Gerald.** 2018. *Würde: Was uns stark macht – als Einzelne und als Gesellschaft*. München: Knaus.
- Kant, Immanuel.** 2005. *Utemeljitev metafizike naravi*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Khakzadeh, Lamiss.** 2022. Assisted Suicide in Austria – the New Legal Framework. *BioLaw Journal – Rivista Di BioDiritto* 1, št. 1:135–143.
- Kitta, Anna, Franziska Ecker, Elisabeth Lucia Zeilinger, Lea Kum, Feroniki Adamidis in Eva Katharina Masel.** 2023. Statements of Austrian hospices and palliative care units after the implementation of the law on assisted suicide. *Wiener klinische Wochenschrift – The Central European Journal of Medicine*. 9. 3. <https://link.springer.com/article/10.1007/s00508-023-02157-9> (pridobljeno 20. 9. 2023).
- Klun, Branko.** 2019. Andersheit und Verstehen: eine hermeneutische Annäherung an Levinas. *Synthesis philosophica* 34, št. 1:141–156. <https://doi.org/10.21464/sp34110>
- Komisija Pravičnost in mir.** 2023. Za kulturo spoštovanja vsakega človeškega življenja. Katoliška Cerkev. 10. 5. <https://katoliska-cerk-ev.si/media/datoteke/2023/230510-Za%20kulturo%20spo%C5%A1tovanja%20vsakega%20%C4%8Dlove%C5%A1kega%20%C5%BEviljenja.pdf> (pridobljeno 20. 9. 2023).
- Leget, Carlo.** 2013. Analyzing dignity: A perspective from the ethics of care. *Medicine, Health Care and Philosophy* 16, št. 4:945–952. <https://doi.org/10.1007/s11019-012-9427-3>
- Leher, Stephan, Michael Rosenberg, Walter Schaupt, Werner Wolbert in Günter Virt.** 2007. Sterben zulassen. *Zeitschrift für medizinische Ethik* 53, št. 3:295–298.
- Marschütz, Gerhard.** 2009. *Teologisch ethisch nachdenken*. Zv. 1. Grundlagen. Würzburg: Echter.
- Mieth, Diethmar.** 2020. *Scegliere la propria fine? La volontà e la dignità dei morenti*. Brescia: Queriniana.
- Mieth, Dietmar, in Irene Mieth.** 2019. *Sterben und Lieben: Selbstbestimmung bis zuletzt*. Freiburg: Herder.
- Mill, John Stuart.** 2003. *Utilitarizem in O svobodi*. Ljubljana: Krtina.
- Morciniec, Piotr.** 2020. Futile Therapy versus Worthy Dying. Anthropological and Ethical Arguments. *Bogoslovni vestnik* 80, št. 1: 205–221. <https://doi.org/10.34291/bv2020/01/morciniec>
- Nationalrat.** 2022. Bundesgesetz über die Errichtung von Sterbeverfügungen. Bundesministerium für Finanzen. https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/RegV/REGV_6CEA1FB1_31C7_4FA7_A4C8_BDCF24230733/REGV_6CEA1FB1_31C7_4FA7_A4C8_BDCF24230733.pdf (pridobljeno 15. 9. 2023).
- O'Neill, Onora.** 2002. *Autonomy and Trust in Bioethics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- OZN.** 1948. Splošna deklaracija človekovih pravic. The Office of the High Commissioner for Hu-

- man Rights. https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/slv.pdf (pridobljeno 20. 9. 2023).
- Penicola, Michael R., David M. Belde, John Paul Slosar in Mark F. Repenshek.** 2011. *Health Care Ethics: Theological Foundations, Contemporary Issues, and Controversial Cases*. Winona: Anselm Academic.
- Pevc Rozman, Mateja.** 2021. Oseba in dialog: medsebojnost („das Zwischen“) kot ontološki temelj dialoga pri Martinu Bubru. *Edinost in dialog* 76, št. 2:15–32. <https://doi.org/10.34291/edinost/76/02/pevec>
- Petkovšek, Robert.** 2021. Kaj je etika in zakaj ravnati etično? *Bogoslovni vestnik* 81, št. 4:991–998. <https://doi.org/10.34291/bv2021/04/petkovsek>
- Platovnjak, Ivan.** 2021. Kristjani smemo žalovati!: spodbuda za pastorale žalujočih. *Bogoslovni vestnik* 81, št. 3:681–694. <https://doi.org/10.34291/bv2021/03/platovnjak>
- – –. 2022. Meeting the spiritual needs of a dying person. *Nova prisutnost* 20, št. 1:57–72. <https://doi.org/10.31192/np.20.1.4>
- Platovnjak, Ivan, in Tone Svetelj.** 2019. To live a life in Christ's way: the answer to a truncated view of transhumanism on human life. *Bogoslovni vestnik* 79, št. 3:669–682. <https://doi.org/10.34291/bv2019/03/platovnjak>
- Pugh, Jonathan.** 2020. *Autonomy, Rationality, and Contemporary Bioethics*. Oxford: Oxford University Press. National Library of Medicine. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK556857/> (pridobljeno 20. 9. 2023).
- Schockenhoff, Eberhard.** 2013. *Etika življenja: Temeljna načela in konkretna vprašanja*. Celje: Mohorjeva družba.
- Singer, Peter.** 2004. *Razmislimo znova o življenju in smrti: Sesutje naše tradicionalne etike*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- – –. 2007. A Convenient Truth. *New York Times*. 26. 1. <https://www.nytimes.com/2007/01/26/opinion/26singer.html?ex=1327467600&en=7a4359e1131b4fc3&ei=5090&partner=rssuserland&emc=rss> (pridobljeno 20. 9. 2023).
- Strahovnik, Vojko, in José Ignacio Scasserra.** 2021. Avtonomija, avtoriteta in zaupanje: virus in meje leta 2020. *Bogoslovni vestnik* 81, št. 4:867–879. <https://doi.org/10.34291/bv2021/04/strahovnik>
- Stres, Anton.** 2018. *Leksikon filozofije*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Svet Evrope.** 1999. Priporočilo 1418 (1999) „Varstvo človekovih pravic in dostojanstva neozdravljivo bolnih in umirajočih“. Council of Europe. <https://pace.coe.int/en/files/8024> (pridobljeno 20. 9. 2023).
- Trontelj, Jože.** 2014. *Živeti z etiko*. Ljubljana: Inštitut za vrednote Jože Trontelj.
- Wildfeuer, Armin G.** 2002. Menschenwürde – Leerformel oder unverzichtbarer Gedanke? V: Manfred Nicht in Armin G. Wildfeuer, ur. *Person – Menschenwürde – Menschenrechte im Disput*, 19–116. Münster: LIT.
- Zwitter, Matjaž.** 2019. *Pogovarjajmo se o evtanaziji*. Ljubljana: Slovenska matica.